

Mellan hopp och förtvivlan

– kärleksbrev från sanatorium

av Marianne Larsson

Ett brev betyder så mycket

”Jag tog rätt på dessa brev efter Almas död och fick ta dem på villkor att jag kastade breven och endast behöll frimärkena” berättar Märta Olsson i Krokombrevsamlingsföretaget. Brevsamlingsföretaget fick hon efter sin moster, Alma Andersson, när hon avled 1976. Brevet är skrivna under 1910–1930-talen av Almas fästman Johan Berg samt av hennes far, mor och halvsyster. Märta hann kasta en del av breven innan hon, fängslad av sina släktingars livsöden, trotsade sitt löfte.

Under Kulturhuvudstadsåret i Stockholm 1998 visades på Postmuseum utställningen *Ett brev betyder så mycket*. I utställningen kunde man ta del av ett fyrtiotal noggrant utvalda originalbrev av privat karaktär, skrivna av kända och okända personer. Målsättningen var att breven skulle ha ett starkt och berättande innehåll, eller att de skulle skildra en intressant företeelse. Brevet lånades in från arkiv, museer, bibliotek och privatpersoner.

Ett upprop i *Dagens Nyheter* gjorde oss uppmärksamma på projektet *Brevet*, Folkrelsearkivets i Örebro pågående insamling av privatpersoners brev och brevsamlingar. Projektets syfte var i första hand att ge ut en bok om brevens betydelse för kontakten mellan människor. Genom samarbete med bokens redaktör, Eva Dahlström, fick vi ta del av det urval hon gjort bland cirka 7.000 insända brev. Det var en stor tillgång för utställningen att vi därigenom kunde komma i kontakt med privatpersoner, som var villi-

MARIANNE LARSSON är född 1956 i Stockholm. Hon är fil. kand. med etnologi som huvudämne. Hon anställdes 1986 vid Postmuseum som museipedagog. Sedan 1995 har hon projektansvar för museets basutställningar och arbetar även med tillfälliga utställningar. Bland annat har hon varit projektledare för utställningen *Ett brev betyder så mycket*. Tidigare har hon arbetat vid Nordiska museet, Stockholms stadsmuseum och Länsmuseum-Murberget i Härnösand.

ga att låna ut sina släktklenoder till Postmuseum.

En av dessa personer var Märta Olsson, som skickat in avskrifter av Almas brev. Brevet från fästmannen Johan Berg grep tag i mig extra starkt. Johan är sjuk i lungtuberkulos och skriver till Alma från de olika sanatorier, mellan vilka han flyttat fram och tillbaka under tio år. Brevet uttrycker varma och längtansfulla känslor för Alma samtidigt som de är laddade med stark dödsångest.

Det är inte lätt att göra sig till tolk för någon annans funderingar, även om man kommer särskilt nära en person i hans brev. Min tanke är att berätta något om Johans längtan och hopp, men också att ge en inblick i en sjukdomskamp som åtskilliga av våra förfäder gått igenom. Med förundran har jag insett hur mycket femtiofyra brev kan ge, av mänskliga öden och viktig kultur-

historia. Det har varit spännande och lärorikt, men också skrämmande att komma i kontakt med lungtuberkulosen, en av de största folksjukdomarna genom tiderna. Otaliga kända och okända, fattiga och rika har dukat under av sjukdomen. Under 1930-talet, när Johan skriver breven, var lungtuberkulosen ännu den främsta dödsorsaken bland unga människor i vårt land.

I utställningen *Ett brev betyder så mycket* visades två av originalbreven till Alma. Det ena var Johans första brev från Hålahults sanatorium. Det andra var ett brev från Almas mamma, som beklagar att Johan har tagits in på sanatorium och visar sitt medlidande. Men framför allt blottar hon sin ängslan för Alma och varnar för den smittsamma sjukdomen, "du måste vara stark Alma jag bönfaller dig du måste sköta dig så att ej du med går samma väg".

Alma och Johan

Alma Andersson föddes 1905 utom äktenskapet. När breven skrivs bor hon hos sin far i Kyrkås utanför Östersund. Att fadern var en kärv person vittnar både Johan och Almas mamma om. Alma hjälper honom att driva en liten gård samtidigt som hon ibland tar tjänst och även skapar inkomster genom att sy åt andra. Modern Brita är omgift och har flera barn i det nya äktenskapet. Halvsystrarna, som också skriver brev till Alma, är mycket fästa vid henne.

Johan Berg föddes 1901 i Blekinge och flyttade så småningom till Kyrkås i Jämtland. Till sin läggning verkar Johan vara en glad och utåtriktad man, som gärna driver sina idéer. Men han uttrycker själv att han levt stora delar av sitt liv utan någon som brytt sig om honom. Vid något enstaka tillfälle nämns hans mamma i breven. När han insjuknar i lungsot arbetar han som vaktmästare i Kyrkås kyrka sedan sju år tillbaka.

Omkring ett år hade Johan och Alma varit fästfolk när Johan första gången togs in på sanatorium sommaren 1929. Johan var då 28 år och Alma 24.

Jag är ju en bland de friskaste här

*Hålahults jubileumssanatorium,
augusti 1929 – januari 1930*

Johan har tur som får plats på det välrenommerade Hålahults sanatorium utanför Örebro. Hålahult var ett av landets fyra jubileumssanatorier. Dessa byggdes för medel insamlade av Sveriges folk och skänkta till kung Oscar II vid hans 25-årsjubileum på tronen år 1897. Kungen beslutade att pengarna skulle användas till att bekämpa lungtuberkulosen. För ändamålet inrättades dessa folksanatorier, framför allt riktade till obemedlade lungsotspatienter med gott hopp om tillfrisknande.

Sanatorierna placerades vid havet eller i skogen för att de sjuka lungorna skulle få så mycket syre som möjligt. Behandlingen gick främst ut på att patienterna skulle få vila, frisk luft, motion samt god och näringsrik kost. Sanatorievistelsen präglades också av starka krav på lydnad och disciplin bland patienterna.

I sitt första brev från Hålahult berättar Johan om dagsschemat:

Kl 8 uppstigning så skall man tvätta sig raka och borsta tänderna, klart 9 så är det promenad till halv 10 då är det frukost till 10, så är man ledig till 11 men skall man på den tiden skriva brev borsta kläder och skor, samt handla om man behöver något, mellan 11-12 är det promenad. Kl 12 till halv 2 skall man ligga i hallarna, så är det midda mellan halv 2 till en kvart över 2 så blir det att ligga i hallarna till kl en kvart över 4 då får vi kaffe och doppa. Sedan till halv 6 skall vi ta temperatur samt läsa tidningar och gå i 30 minuter, så blir det åter till att ligga i hallarna till kl en kvart i 7, då är det att snygga sig till mat kl 7. Efter mat är det promenad 20 minuter sedan är vi fri till 8 då skall man vara i säng 9 skall det vara tyst. Så du må tro att det är jobbigt. När vi ligger i hallarna ligger vi med kläderna på, och har en filt på oss. Hallarna är borta i skogen, och äro endast golv och tak, där har var och en sin liggstat. Det är 10 i varje hall så det är en 15 hallar

inne i skogen 100 meter ifrån varandra. Mellan en kvart över 2 till en kvart över 4 kallas den tysta turen, då får ingen inom hallarna säga ett ord, utan om möjligt sova.

(Hålahult, 16 augusti 1929)

Det är friska vindar i ligghallarna, skriver Johan och ber Alma sticka en mjuk och varm mössa. Johan berättar vidare om den eleganta matsalen på Hålahult. "Du må tro det är väl ordnat i matsalen också, blommor och brutna servetter var dag, nästan för storlaget, man äter nästan sämre när det är så där fint." skriver Johan. Det ingick i behandlingen och det var viktigt för patienternas motståndskraft att de åt ordentligt. "Helsa honom så mycke säg han skall äta bli tjock o fet så är det ingen fara", skriver Almas mamma. Johan berättar att det är vägning två gånger i månaden och att han har gått upp hela 2 kg i vikt.

I Johans brev finns hopp och förtvivlan i samma rader. Han betraktas som ett patient

med stora möjligheter att tillfriskna, men trots att doktorn uttrycker sig hoppfullt om hans tillstånd lyser ångesten igenom när Johan berättar:

En del tror ju att en skall kunna bli fet, på ett par veckor men det är ju fel, om man finge sådan här vård och mat ett år möjligen. Doktorn tyckte jag hade ökat med det mesta som kan gå! Man skall beräkna att vi får ju röra på oss, kan säga hela dan. Nog är det överdådigt med mat, men i alla fall, det är ju bara tre gånger om dag. Men ett kan jag nämna att nog är jag bra mycket rundare nu!

(Hålahult, 29 augusti 1929)

De flesta får ingen medicinsk behandling berättar Johan, särskilt inte de som är illa därnär. Själv får han dock bågljusbehandling, vilket var en slags retningsterapi för att uppegga kroppens egna försvarskrafter. Metoden användes endast på relativt motståndskraftiga sjukdomsfall. Omkring sex

Sk. 1
Hälsöhuset den 16-8-1949.

Kära lilla Alma!
Sjuktligt lock för brett samt fälat. Jag ser även den finiga
ruderna att du varit på utfläkt, rakt efter den första
vad jag kan föreläsa. Det är rätt att du har en jag skall
liten skoj för dig, och enda bara ligger inne i liko slag.
Om jag varit bryt ut varit hemma så skulle, alam är
vi nog varit både här och där, nu när jag
har efter, jag fick bra bte anseendning. Jag har
får den i samman, att nästa kappas jag i gåra den
det mera! Det var ju bra att jag köpte
den, för pengarna hade väl gått ändå för att!
Jag står bra, får ju stå i hela dagarna
Det blir väl brytet när jag säger så, men
fästas man i ingenting går så räkter
det i kapp ändå. Kl. 8 uppstigning så skall man
kvätta sig rak och bästa länderna, klart?
så är det framman till kl. 10 då är det
frukost till 10, så är man lilla till 11 men
skall man på den tiden skriva breven bästa
och så.

"Kära lilla Alma!"

Johan skriver ofta sina brev när han vilar i ligghallen.

"Det är nästan de enda tillfelle man har att skriva brev på."

I brevet beskriver han det digra dagsprogrammet på sanatoriet.

Foto: Sven Tideman.

månader skall han vara på Hålahult enligt planerna, men det beror på hur sjukdomen utvecklar sig. "Jag har ingen hosta och ingen feber, jag är bland de friskaste här" skriver han hoppfullt.

Sedan jag var liten så har ju ingen sett om mig förrän nu. Nu får jag lagad mat snyggt och rent omkring mig utan omsorg, så jag har ju mina bästa dagar. Blir jag då fullkomligt frisk så är ju allt gott och väl. Det blir väl att ordna om levnadsförhållandena när jag kommer hem. Det ordnar sig nog för mig också? Jag får nog leva till dess jag dör!

(Hålahult, 29 augusti 1929)

Johan uppskattar och kommenterar ofta Almas beskrivningar av vardagen där hemma. Hon berättar om nya parbildningar och om barn som blivit födda, ibland utan att männen tagit sitt ansvar. Detta upprör Johan gång på gång. "Sorgligt om det blir en massa barn som kommer till världen och får lida." När Alma berättar om trevliga upplevelser hon själv varit med om kommenterar Johan med ett sting av avund. "Ser att du lever och regerar värre! Ja man skall leva livet leende! Att börja och sluta dagen med sura miner det är bara att sig och andra förärva", svarar han.

Men Johan berättar också om egna äventyr. Han får tillsammans med fem medpatienter åka in till Örebro i sanatoriets nyinköpta bil, "en ny 7 sittsig Hudssons kuppe bil". "Flott må du tro!" Det blir en härlig dag och Johan känner sig fri som en fågel. Du ska inte tro att det är ledsamt här, skriver han, och berättar att det är "trull varje dag". På dagarna gör de utflykter i omnejden och på kvällarna är det musikunderhållning. Johan berättar också om en biokväll med Fyrtornet och Släpvagnen.

Johan beklagar sig inte i onödan, men trots vänskapen mellan patienterna och underhållningen på sanatoriet längtar Johan hem allt starkare vad hösten lider. Det blir kallt ute. Johan bävar för att ligga med öppet fönster hela vintern. "Men det är ju frisk luften som skall görat."

I början av oktober har Johan ökat 8 kg,

en ordentlig förbättring menar läkarna. Bara ena lungan är obetydligt angripen medan den andra är fullt frisk. Trots detta låter Johan inte särskilt uppmuntrad.

Så han sade att om något skulle lyckas så var det väl mitt fall. Roligt i alla fall att få ett sådant utlåtande. Det är ju de som legat här i 1 1/2 år och ej gjort några förbättringar, fel åt bägge lungorna och ända har hopp. När man har en hel, så kan dom ju i värsta fall taga bort den som är sjuk och man blir en ny människa. *(Hålahult, 3 oktober 1929)*

Johan pendlar mellan hopp och förtvivlan. Styrkan i hans liv är Alma. Johans brev innehåller många och långa beskrivningar av deras kärlek och vänskap. Han är oändligt tacksam över att han och Alma har funnit varandra. Johan minns deras samtal när han berättade för Alma att han skulle resa till Hålahult. "Jag tog dig i hand och sade som så, du glömmet väl icke mig eller överger mig?" "Nej då, jag skall vara dig trogen det kan du vara säker på." hade Alma svarat.

Johan tycker om att skriva och formulera sig ledigt. Han är mångordig när han funderar och fantiserar om deras kärlek och gemensamma framtid.

Kära lilla vän!

Hjärtligt tack för det kärleksfulla brevet som jag hade glädjen mottaga från dig! Ser att du lever och hoppas som vanligt, ja det är bra, fröjdas och sjung du som är frisk och ung. Även jag brukar sjunga ibland fastän jag är krasslig. Ja du är rar du, och behändig, tänk om jag hade dig här vad jag skulle klämma och trycka dig intill mig. Jag blott av glädje och tillfredsställelse tänker på dig. O, vad du har varit snäll och god mot mig, och vad vi har haft roligt många gånger tillsammans. Och om inte jag hade blivit sjuk så var säker på att vi allt jämt skulle ha varit tillsammans och haft roligt och prövat livet tillsammans. Tänk vad glädje om vi haft ett litet hem tillsammans och fått arbeta med och för varandra. Men är det så meningen kan det ju bli ännu. *(Hålahult, 30 januari 1930)*

Ett litet glädjeämne i Johans vardag är en ekorre och en talgoxe som brukar komma in i rummet och äta skorpasmulor. De är så tama så man kan klappa dem, skriver Johan. "Ja kära du livet är underbart när man tänker efter."

Johan blir sängliggande

Sollidens sanatorium, juli – oktober 1930

Under hösten 1930 framgår det av Johans brev att han varit hemma något över sommaren och att han kunnat träffa Alma en del. Dessvärre har vistelsen på Hålahult inte gjort honom frisk. Han har nu placerats på Jämtlands läns sanatorium Solliden, beläget på en skogklädd höjd intill hemstaden Östersund. Nu kan Alma hälsa på Johan på sjukhuset. Han är glad över hennes besök,

men sörjer att de inte får vara ensamma och kramas. Trots närheten till Alma blir det en tråkig höst. Johan ordineras sängliggande på för honom otydliga grunder.

Efter undersökningen säger docktorn att han tyckte det var bäst att jag gick i säng och vilade ett tag. Jag fann detta högst märkvärdigt eftersom jag hade hel dag och alla promenaderna samt ingen feber. Men han sade att det icke kunde skada att vila ett tag, blodvärdet hade något gått upp, och matlusten har blivit sämre, och han mente att den här tiden var som värst när det är så omväxlande luft. Det är flera med mig som fått gått i säng på samma grunder. Men som du nog kan förstå så känns det som så märkvärdigt att ligga när man icke har någon feber, och känner sig kry. Men för all del, det kan vara bra också. Vi fingo ju ligga ute i skogen och

Ligghall för män på Hålahults jubileumssanatorium.
Hålahult invigdes år 1900 och fotografiet är från denna tid.
Foto: Bernadottebiblioteket, Oscar II:s album.

Matsalen på Hålahult, omkring år 1900.
 "Man äter nästan sämre när det är så där fint" skriver Johan till Alma 1929.
 Foto: Bernadottebiblioteket, Oscar II:s album.

frysa för länge också det var det semsta utav allt. Tänk om du varit hos mig ändå, jag är alldeles ensam här inne om dagarna, jag tänker så mycket på dej min enda, kära lilla vän.
(Solliden, 24 september 1930)

Johan längtar efter Alma. Han vill omfamna, smeka, kyssa och krama. Han fantiserar om deras framtida hem och ett liv i kärleksfull gemenskap. Samtidigt skymtar det mellan raderna att han är osäker på om detta någonsin kommer att bli verklighet.

I noveber 1930 tvingas Johan återigen byta sanatorium. Han blev förtvivlad när han måste flytta ända till Hede i Härjedalen. Detta betyder att han åter placeras långt bort från hembygden. Varför måste Johan flyttas mellan sanatorierna? Var det verkligen för luftombyttets skull? Märkt av vår tid tänker man gärna på kostnader. Doktorn menar att Johan redan har varit längre tid

än han borde på Solliden. Den här gången måste han byta plats med en patient i Hede. Johan har svårt att förstå varför.

Jag kan då icke fatta att läkarna icke har något hjärta utan att man skall fara hit och dit som en annan syndare, ja värre! Varför kunde jag icke ha fått stanna här, lika väl som att byta med den som är i Hede, men det är ju för luftens skull.

(Solliden, 22 oktober 1930)

Johan ordnar så att han får komma hem några dagar innan han fortsätter till Hede. Vi måste få njuta riktigt av kärleken innan jag reser vidare, skriver han till Alma.

Utan Alma gick det inte att uthärda

Hede sanatorium, november 1930–oktober 1931

Att komma från Solliden till Hede är som att komma från slott till koja, skriver Johan när han kommer fram. Resan gick som en dans, men ganska segt ändå, skriver han, med 18 mils bussfärd över skog och fjäll bakom sig. Lika långt är det tillbaka till Alma, men de fick träffas några dagar innan Johan reste. "Vi finge i alla fall njuta riktigt när jag var hem", skriver han, "hade jag icke dig att tänka på så ginge det icke att uthärda".

Det är ödsligt och trist i Hede, bara det storslagna Sänfjället att titta på. Men sanatoriet är rent och snyggt, och maten är god och vällagad även om det saknas frukt och grönsaker. De nya rumskamraterna är mer missmodiga, berättar Johan, och det ordnas ingen underhållning. Det enda roliga är att gå till byn och handla tidningar, skriver han, men det blir ju dyrt. Så småningom ordnar han en tidningsförening. Medlemmarna betalar 25 öre i inträdesavgift och sedan 25 öre i månaden. Johan blir ordförande och lägger ned mycket energi på att få tidningsprenumerationer till subventionerade priser. Till jul ordnas det dock lite extra för patienterna, julgran, pynt, sång och julstämning. Johan är själv inblandad i Luciafirandet och berättar stolt om sin "frimodighet".

Johan tillbringar ungefär ett år i Hede. Med allt större intensitet filosoferar han över livet, Alma och framtiden. Samtidigt frågar han sig varför Alma och han måste utstå denna prövning. Varför har Gud straffat dem? Frågan finns närvarande både för Johan och Alma. Kanske är det Alma som har den starkare gudstron. Som livsbesvärjelser skriver Johan långa längtansfulla kärleksförklaringar till Alma.

O, vad jag saknar dig min lilla vän, det kan du icke tänka dig. Jag tänker på dig var stund och minut, men jag är glad över att vi fick träffas i glädje och solsken när jag var hem. Vi hade det allt bra härligt ändå, bara du och

jag, tänk om vi hade fått ha det så där hela livet, vilken lycka och rikedom. Men, vi får vara glada och belåtna över dessa våra lyckostunder än så länge, och hoppas på bättre längre fram. Tänk ändå om jag blev frisk, och vi finge njuta av kärleken både dag och natt ett långt liv. Jag har mer och mer kommit underfund med, att du och jag passar helt för varandra. Vi äro ju som gjorda för varandra. Jag skulle då icke kunna älska någon ann, nej ingen annan än dig min lilla vän Alma!

Tänk om vi hade kommit underfund om det när vi voro hos Nickes för så länge sedan och vi då hade fästat våra hjärtan vid varandra och blivit ett, och bildat hem för en 8-10 år sedan, då kanske jag varit kry. Du hade ju då stökat om mig med både mat och värme och först som sist kärlek. Det hade allt varit skillnad mot att som jag gjort, flaxa hit och dit och fara illa. För att vara ensam och icke ha en enda som ser om en, det är nog vägen till sjukdom och elände. Jag har ju icke haft en enda som haft en ömmande tanke om mig, så ej underligt att det gått som det gjort. Men jag vill i alla fall tacka dig av hjärtat, för vad du varit, och vad du gifvit, och ofratt för mig sedan vi funno varandra. Tänk, om vi, som äkta makar hade fått ordnat i ett hem, med och för varandra. Jordens största lycka! Vi passar ju för varandra och har den rätta uppriktiga kärleken till varandra. Men, det är ju så för en del, blott livet prövning är, så vi som på det här sättet blivit prövade får väl försöka bära allt med tålmod hur svårt det än är. O, jag ville sluta dig i min famn, och glömma all världens sorger! (*Hede, 12 november 1930*)

Mellan raderna finns Johans tvivel. Kommer de någonsin att få skapa det hem, där de för alltid skall få rå om varandra? "Men hur det än går så vill jag önska och hoppas att allt må gå dig min tös väl i händer hur det än går för mig. Förstå mig rätt! Du vet ju hur jag har det och att det icke går an att smida så stora planer för min framtid. Ja, det skulle ju kunna inträffa ett under men det är i alla fall att använda sig utav stora "Om", man måste resonera förnuftigt." Jo-

han grämer sig mycket över att han och Alma inte började sällskapa tidigare. Om de hunnit gifta sig hade Alma kanske pysslat om honom så att han aldrig behövt bli sjuk.

Om sjukdomen finns inga långa utläggningar. Jag känner mig ganska pigg och kry, jag mår ungefär som vanligt, skriver Johan, lite hosta och en aning feber. Varannan torsdag är det badning och vägning. Det tycks vara den enda vård Johan får. Han nämner att doktorn har kommit vid ett par tillfällen, men att han då varit stupfull och inte brytt sig om patienterna. Målet är att gå upp i vikt. Johan går upp ett par hekto då och då och han tycker att han är ganska rund och fin i kroppen.

Johan beklagar sig när det är 41 grader kallt och patienterna skall ligga för öppet fönster. "Men det är att krypa under filtarna och bara sticka upp näsan litet grand." Johan fryser ofta! Han ber Alma sy en varm morgonrock, nya pyjamasar och han ber henne om något mjukt och stickat att ha om bröstet. Johan ligger i feber och fryser! "Ja, jag är som så väldigt frusen om bröstet o ryggen i synnerhet på nätterna kan jag vakna o frysa." Dåtidens tankar om frisk luft för de lungsjuka var riktiga, men kan det verkligen ha varit nyttigt med denna iskyla? Johan börjar misströsta och tvivla på vården. I smyg skaffar han homeopatmediciner för sina sista tillgångar. Sanatorierna är ju mycket olämpliga för den som vill bli frisk, skriver Johan i februari 1931, att bara lapa luft ser hopplöst ut!

Som läsare blir man en aning fundersam över livet på sanatoriet. Denna ensamhet och ständiga längtan år ut och år in. Tänk om Johan kunnat vara hemma mera. Men hade han egentligen något hem kvar? Vem kunde försörja en icke arbetsför? Och hur hade det gått för Alma och andra i Johans omgivning? I sanatorietanken ingick också att smittan skulle isoleras. Johan nämner aldrig något om sjukdomens smittsamhet. Tänker han alls på det när de träffas eller när han sänder mängder av kyssar till Alma i varje brev? Hur tänker Alma?

Johan berättar åter om talgoxar som flyger ut och in i rummet. Fåglarna äter smu-

lor ur hans hand och på nätterna vilar de på hans lampskärm. Ett annat glädjeämne är Almas välkomna paket med matvaror, bakverk och små presenter.

Johan ber Alma berätta om återinvigningen av Kyrkås kyrka, som blivit restaureerad. Den är nu "vackert strålände vit" och den har fått dubbla fönster. Det framgår att Johan, som kyrkvaktmästare, fick arbeta hårt med eldning när det utkylda kyrkorummet skulle värmas upp. Möjligen misstänker han att detta arbete bidragit till sjukdomen.

Johan har själv fått ordna en vikarie på vaktmästartjänsten, men när denne tröttnar måste man åter skaffa en ersättare. Följden blir att han säger upp tjänsten i februari 1931. "Blir jag kry så nog skall det väl bli någon råd för mig också, eller rättare för oss båda, tror du inte?"

Johan har fått astma och blir svårt sjuk

Strömsunds hembygdssanatorium, hösten 1932

Breven från Hede följer i en tät ström, men därefter blir det ibland stora uppehåll mellan breven. Det är ovisst om breven gått förlorade eller om de aldrig skrivits. Johan har flyttats igen. Denna gång till Strömsund, ett hembygdssanatorium för norra Jämtland, beläget knappt tio mil norr om Östersund.

Efter sommaren 1932 börjar Johan plötsligt kalla Alma för sin älskade hustru. Och han avslutar breven med "din egen ömt tillgivne make." Det framgår att de har förlovat sig, men inte under vilka omständigheter det skett. Förlovningen sätter ytterligare fart på Johans framtidsfunderingar. Han vågar tala med Alma om barn, två eller tre barn önskar han sig. Han är övertygad om att de kommer att skapa ett "mönsterhem" tillsammans.

Johans allmäntillstånd är skapligt, men han har fått astma. "Astman är nog värre än allt annat, den minsta rörelse som jag gör så stryper det åt." skriver han. Han tackar också för medicin som Alma har skickat, "måtte den göra nytta".

I början av oktober 1932 blir Johan akut

sjuk. I tre dygn kan han inte sova för hostan. Han tror att det är Almas medicin som verkar, som gör att det har lossnat så att han måste hosta upp "en massa smörja". Detta har inte hänt tidigare. Han är orolig för sitt liv och vill att Alma skall besöka honom så fort som möjligt. För första gången nämner han att de har talat i telefonen med varandra. Alma har ringt till honom, orolig av brevet hon fått. Johan har nu ständigt feber, han är sängliggande och orkar inte gå upp själv för att tvätta sig. Men han blir bättre igen:

Men du må tro att jag hade det svårt i 3 dygn också, jag viste knappast vad vändning det skulle ta, du må tro jag känner mig lätt i kroppen nu o inget vidare besvär med andningen heller. jag är med andra ord en ny människa. I dag har jag varit uppe o gått över golvet ett par gånger också, o jag som förut i över 2 månader icke har kunnat taga mig ur sängen. Du kan icke tro vad ousägligt glad jag känner mig. Gud vare lov o pris!
(*Strömsund, 5 oktober 1932*)

Det blir inte så brådslande med Almas besök. Johan utnyttjar tillfället och ber henne sy en riktigt varm pyjamas innan hon kommer. Johan fantiserar om att de ska få tillgång till ett rum där de kan vara ensamma en stund. Han upprepar ett par gånger att det nu var två år sedan de var ensamma tillsammans.

Ej att undras på om både du o jag längtar efter ett sådant möte tänk två år sedan sist, och kanske att min längtan å åtrå är större än din jag som bara ligger o vilar, begären blir ofelbart större då, det är säkert min älskling!
(*Strömsund, 13 oktober 1932*)

O vilken lycka o salighet de två dagar du var hos mig inneburet, ett minne för livet, som aldrig förbleknar. Nog har vi skrivit om kärlek, o givit varandra ord o löften i alla dessa brev som skrivits men så är det också befogat och icke bara tomma ord. Den är sann o den är ren o ädel, den kännes i varge väsen varge fiber i ens kropp. O vad jag tyckte att du var

söt o rar när du var till mig aldeles som förr o ingenting har du förändrats, ja det har du ju, men till det bättre!

(*Strömsund, 5 november 1932*)

I ett enstaka brev skrivet sommaren 1933 berättar Johan att han känner sig så kry att han hoppas få vara hemma och tillbringa sommaren med Alma. Men var skall han bo? Han grubar sig för fattiggården. Han tycker att trappan är svår att gå i och att rummen är för små och instängda. Han hoppas få bo hos en bekant.

Som i en parentes berättar han i slutet av brevet att han varit tvungen att dra ut femton tänder. Men han har framtänderna kvar, så han behöver inte leva på välling, ägg, köttbullar och potatis. Tillsammans med tandborstning var detta troligen den tandvård som stod till buds på sanatoriet. Det var ännu inte en självklarhet med personlig tandhygien. Angripna tänder hörde till de stora folksjukdomarna. Just vid denna tid debatterades folktandvårdens införande som hetast i Riksdagen. "Må nu så gott, o du får även flera kyssar bara av mig din egen lilla pussgubbe" avslutar Johan brevet. Hur upplever Alma detta?

Det skaver och gnager

Sollidens sanatorium, augusti 1936

Endast ett brev finns bevarat från en fyraårsperiod mellan sommaren 1933 och hösten 1937. Det är avsänt från Solliden i augusti 1936. Alma har tydligen svikit ett löfte. "Jag gick o väntade på dig i lördags o hade också ordnat det fint för att träffas men jag fick vänta förgäves." Johan har däremot fått besök av Almas halvsysstrar, Karin och Anna. De kom med jordgubbar, grädde, tårta, bananer och blommor. Johan blir mycket upprymd av besöket, även om han måste bjuda på kaffe i "kappsmuttan" eftersom samlings-salen renoveras. Annars känner sig Johan obekvämbland folk, han skriver att "så som det skaver o gnager" så kan han knappast ha på sig en rock.

Alma och Johan.

"Bland alla mina kort kommer detta att bli det käraste!"
skriver Johan när han skickar ett foto av dem båda till Alma.
Bilderna han omtalar togs vid Almas besök på Strömsund i november 1932,
av en medpatient som var fotograf till yrket.
Var det möjligen detta foto?
Privat ägo.

Du och jag är väl som gifta?

Hede, hösten 1937

De fem sista breven som bevarats efter Johan är skrivna under hösten 1937. Johan befinner sig åter i Hede. Han är mycket euforisk över sommaren som gått. Han har fått vara hemma och han har fått vara mycket tillsammans med Alma. Johan drivs ännu av längtan efter Alma.

Ack, Ack, Ack! Om jag fått varit frisk vad vi då skulle haft det bra, ett riktigt ideals "äktenskap". Du kan vara så säker lilla du. Och sedan vilka snälla barn vi skulle haft, två önskebarn en flicka som hjälpte lilla mor med allt samt en pojke som hjälpte far och som lärt sig att skjuta o blivit en "mästare", ej endast i Kyrkås utan i hela Sverige, kanske en världsmästare. (*Hede, 21 augusti 1937*)

Men Alma är inte riktigt nöjd med sommaren. Hon är besviken över att Johan har ägnat så mycket tid åt sitt fiskeintresse. Hon tycker att han lämnat henne för ofta. Alma har också uttryckt besvikelse över att de inte var ute och promenerade tillsammans när de bodde i stan. Johan anger flera skäl till detta. Visst var det väl härligt att njuta hemma i sängen, skriver han. Han kände sig också obekvämt ute bland folk med såret i ryggen. Dessutom borde inte Almas far få kännedom om att de syntes tillsammans. Varför? Johan och Alma har ju varit fästfolk i nio år vid den här tiden. Tyckte inte Almas far att Johan var en lämplig fästman?

När Alma berättar för Johan att hon trots honom betraktas som en "gammalstors" och "överbliven" blir han stött och sårad. Du och jag är väl som gifta, skriver han, du räknar väl i alla fall med mig? "Du får icke känna dig ensam när du äger mig, ty det känns som om inte jag vore någonting till." Trots besvikelserna lovordar Johan deras gemensamma kärlek och sommaren som gått.

Det är precis som ett nytt liv skulle ha börjat sedan i somras för oss. Wi fingo ju också

mera än förr lära känna varandra o först o främst o sist ge varandra en kärlekens härliga underbara sötma, någonting som vi tidigare ej riktigt givit varandra.

(*Hede, 16 november 1937*)

Ingen vet om det blir bättre eller sämre

*Från Hede till Strömsund,
november/december 1937*

I brevsamlingens allra sista brev berättar Johan att han skall flyttas till Strömsund igen. Den sjuke har ju ingenting att säga till om, skriver han, man måste bara finna sig i andras ordinationer gång på gång. Johan är irriterad över den plötsliga flytten, men samtidigt kommer han närmare hemmet och Alma. På väg till Strömsund har han möjlighet att stanna till ett par dagar hemma i Kyrkås. Han vill att Alma ska bestämma dagen för hemresan:

Allt ligger i din hand. Jag förstår att du har mycket att göra, nu till Jul med syning o allt, men du får väl säga från en del, för min skull o för vårt gemensamma. Ingen vet när vi får träffas näst och hur det kan komma att ordna sig i Strömsund med hälsan om det blir bättre eller sämre därför måste vi vara tillsammans bara du o jag ett tag. Sämsta att jag ej är lika stark som i somras, men när du pysslar om mig går det nog. Slit dig lös för min skull så vi får vara tillsammans litet, nu när tillfälle yppar sig. Vi måste få älska o njuta. (*Hede, 30 november 1937*)

Johan lever i ytterligare två år. Vad som drabbar honom den sista tiden känner vi inte till. Den 24 februari 1940 avlider han på Strömsunds sanatorium. Alma är 35 år när hon förlorar sin fästman. Hon får leva ett långt liv, men hon förblir ogift.

Något om lungtuberkulos på Johans tid

Enligt en uppgift från 1925, var lungtuberkulosen då orsak till omkring hälften av alla dödsfall bland unga människor (15–40 år) i Sverige. Sjukdomen orsakade 7.500 dödsfall om året. Den fortsatta utvecklingen efter sekelskiftets jubileumssanatorier gjorde att det år 1929, när Johan togs in på Hålahult, fanns över hundra sanatorier i landet med sammanlagt omkring 7.200 platser.

Lungtuberkulos orsakas av tuberkelbakterien som ger infektion och sårbildning i lungorna och lungsäcken. En uppslagsbok från 1930-talet berättar att den typiska lungtuberkulosen ledde till döden på i genomsnitt 2–6 år. Johan fick leva i tio år med sjukdomen, vilket således var ovanligt lång tid. I sjukdomsbilden ingår att tillståndet omväxlande försämras och förbättras. För varje period av försämring minskar dock läkningsmöjligheterna. Även svårare fall av sjukdomen kan ibland läkas förvånansvärt bra, eller åtminstone stanna upp. Lungtuberkulos är synnerligen smittsamt, särskilt om en sjuk person hostar eller spottar omkring sig. Därför fanns det anslag i offentliga lokaler som förbjöd människor att spotta på golvet och uppmanade dem att använda spottkoppar.

Enligt den nya medicinska vetenskap som blomstrade vid sekelskiftet var det moderna läror om hygien som skulle rädda folket från fattigdom, sjukdom och dåliga bostäder. Jubileumssanatorierna skulle råda bot mot den hotfulla tuberkulosen och de fick snart många efterföljare i mindre lokala folksanatorier runt om i landet. Här skulle patienterna få frisk luft i syrerik miljö, vila och näringsrik mat. Syftet var att öka kroppens motståndskraft mot sjukdomen. De skulle komma bort från ohälsosamma bostäder och arbetsplatser. Med hjälp av sanatorierna var det också möjligt att isolera smittan från andra människor. De nya hygieniska idealen förde också med sig in på sanatorierna ett omilt krav på disciplin och underordnande.

På sanatorierna fanns också viss medicinsk behandling. Redan på Hålahult fick

Johan båggljusbehandling. Det fanns också flera andra mer eller mindre framgångsrika behandlingsformer. I augusti 1936 berättar Johan att det skaver och gnager i ryggen så att han knappast kan ha på sig en rock, det gör det obekvämt att vara ute bland folk. I Almas brevsamling ingår ett märkligt fotografi av Johans rygg. I en rejäl glipa i huden skymtar ett rör, men på ryggen syns också ett kraftigt ärr, som förefaller vara retuscherat på fotot. Är Johan opererad eller ska han kanske opereras? Om Johan har genomgått en operation av lungan visar fotografiet sannolikt ett dränagerör. Även utan föregående operation är det möjligt att man försökte dränera lungan på var. I november 1937 nämner han åter att han har besvär av röret, men att det blir bättre när han får ett nytt. Johan nämner inte någon operation i sina brev.

Det är omvittnat att sanatorierna också haft en folkbildande roll. För patienterna fanns det oändligt mycket tid. Det var brukligt att det fanns tillgång till litteratur och tidningar. Patienterna kunde också ha möjlighet att utveckla konstnärliga intressen. För Johans del verkar möjligheten till kultur och bildning ha varierat mycket mellan sanatorierna. Johan är själv en aktiv person. Han verkar ofta vara delaktig i aktiviteter för patienterna. Han organiserar också en tidningsförening. Det framgår att Johan skriver mycket. Han är en stor brevskrivare, men han skriver också i en skrivbok. Det är naturen som är hans inspirationskälla.

Ibland skriver han verser till Alma, trots att hon inte är särskilt förtjust i rim.

Aftonstund i Hede

I Hedes fagra bygder, i sen november kväll.
Där finnes goda dygder, och ljus i varje tjäll!
Och allt nu vill sig vila, invid Sonfjällets fot.
Men räven den får ila, det finns ej något bot.

Jag här bland andra ligger, på Hedes sanat.
Och om hälsa tigger, och efter bättre mat.
Och efter dig min flicka, med skönaste
behag.
Och dina trollska blickar, jag ville skåda varje
dag!

Här hör du lilla Alma, min enkla lilla sång.
Du kan inför den stanna, och tänka än en
gång.
På att mig "kärlek" giva, i form utav ett brev.
Min "gumma" du skall bliva en solstråle i
mitt liv!

(Hede, 27 november 1930)

Mirakelmediciner räddar liv

Redan på 1930-talet var dödligheten i lungtuberkulos i stadigt sjunkande. Den revolutionerande förändringen inträffade dock i slutet av 1940-talet. Efter många års forskning framställdes två olika mediciner nästan samtidigt. Ett antibiotikum, streptomycin, uppfanns i USA samtidigt som en svensk forskare tog fram PAS (para-aminosalicylsyra). Var för sig hade medicinerna viss verkan mot lungtuberkulos, men tuberkelbakterierna blev snabbt resistent. I kombination med varandra bildade dock de två preparaten en mirakelmedicin. Tusentals människor kunde lämna sanatorierna och återvända till livet. Tuberkulosen minskade drastiskt och sanatorierna kunde succesivt avvecklas eller användas för annan vård.

Dessvärre är tuberkelbakterien inte utrotad. I fattiga delar av världen sprids ännu sjukdomen och utgör en av de främsta dödsorsakerna bland unga människor. Ett näraliggande hot utgör Ryssland och Baltikum där man idag uppför nya sanatorier, bland annat med medel från Sverige. Allt mer pekar dessutom på att sjukdomsbakterierna tenderar att bli resistent mot den medicin som finns idag.

Almas långa väntan

I tio år tar Alma emot kärleksförklaringar och sjukdomsångest från Johan. Hon tillfredsställer efter bästa förmåga hans önskemål. Hon skriver brev, hon gör besök, hon skickar matpaket och hon syr. Alma är duktig på att sy och livnär sig delvis på det. Johan ber om en mössa, en morgonrock, något stickat och varmt att ha om bröstet och om åtskilliga pyjamasar. Alma ber sin mamma om hjälp när det gäller stickat, men syr gör hon själv. Johan blir mycket glad över sin morgonrock, färg, modell och passform är den bästa tänkbara, men han kan inte låta bli att avslöja att det kunde varit skönt med ett foder. "Vad fodring beträffar så förekommer det ju sällan, och på ett sätt är det ju bättre den är lätt." Han skriver också att Alma kanske fått för mycket arbete med den om hon hade fodrat den.

I Johans senare brev har han en ganska kärv och krävande ton när han beställer sina pyjamasar. Han låter irriterad över att Alma inte har klart för sig precis hur han vill ha det. "En som är hel kan jag naturligtvis inte ha för dra över huvudet är det värsta jag vet." Någon gång nämner Johan att han sliter ut en pyjamas om året. I så fall har Alma fått sy bra många. Sannolikt hade Johan inte någon större möjlighet att ersätta Alma för hennes utlägg.

År ut och år in väntar Alma på Johan. Vad tror och hoppas hon egentligen om deras framtid? Vad har Johan för roll i hennes vardag? Finns han nära eller på avstånd? Med spänning läste jag breven till Alma från hennes mor och halvsysstrar. Kunde dessa brev avslöja något om hur Alma själv såg på sin relation till Johan?

Breven innehåller mycket om vardagens vedermödor, om familj, vänner, grannar och arbete. Det framgår att Alma ibland tar tjänst, bland annat arbetar hon i turistnäringen i Åre. Johan nämns då och då. Någon gång kommer en fråga om hur han mår. När Johan varit sjuk ett halvår skriver Almas mamma att hon förstått att Alma inte mår bra. Mamman, som lider och ängslas med Alma, skriver vidare "jag beder

ängslas ej. Jag tycker att Gud var god mot er tenk om du har haft en 2 eller 3 små". "Du får då vara glad att det är som det är ingen som blir utan far", skriver hon. Hur känns det för Alma?

En av systrarna, som just skall fylla 18 år, skriver till Alma, "jag ska inte göra som Karin o dej spara tills jag blir för gammal så ingen vill ha mej". När hon skriver detta är Alma 25 år, och hon har sin Johan som ständigt längtar efter henne. Vad vet systrarna om Johans kärleksbrev till Alma? Är breven en väl dold hemlighet?

Märta Olsson berättar, att efter Johans död och när även fadern avlidit, flyttade Alma till Östersund och blev föreståndare för en av mejeriföreningens mjölkbutiker. Vid ett senare skede i livet flyttade hon in i en familj, där modern avlidit, för att ta hand om barnen och hjälpa till med hushållet. Här bodde hon kvar även sedan barnen flyttat hemifrån.

Alma ville inte tala om det som varit, berättar Märta. Det hon känner till om Alma och Johan har hon fått veta genom sin mamma, genom breven och genom den släktforskning hon bedrivit. Märtas mamma, som är Almas halvsyster Anna, har också läst breven. Hon kunde inte påminna sig att Johan kom hem till dem och hälsade på mer än en enda gång. Hon mindes inte heller att Johan och Alma hade förlovat sig.

Märta kastade inte alla breven. Det är hon glad för idag. Tillsammans med sina kusiner bestämde hon att dessa brev, som vittnar om så intressanta och spännande livsöden, borde komma fler intresserade till del. Almas brev och foton skänktes till Landsarkivet i Östersund. Tack vare Märta Olsson och projektet *Brevet* i Örebro har de också blivit tillgängliga för Postmuseum.

Källor och litteratur:

Kontakter med Märta Olsson i Krokombro, dotter till Almas halvsyster Anna.

Folkkrörelsearkivet i Örebro:

Projektet Brevet, brevinsamling 1997.

Landsarkivet i Östersund:

Brev ur Alma Anderssons arkiv.

Boman, Gunnar,

Konung Oscar II:s jubileumsfond 100 år
– dess historia och betydelse.

(*Verksamhetsberättelse för Stiftelsen Konung
Oscar II:s Jubileumsfond 1/7 1996 – 30/6 1997*)

Bäckman, Nils, Grahnén, Hans & Ollinen, Peter,

Tandvård för folket: förhistorien och spelet
bakom folktandvårdens tillkomst år 1938.
(*Serie om tandvårdens utveckling, 4*),
Umeå 1988.

Ett brev betyder så mycket,

Tio brev från Postmuseums utställning under
Kulturhuvudstadsåret 1998.
(*Meddelanden från Postmuseum nr 42*),
Stockholm 1998.

Johannisson, Karin,

Sekelskiftet 1900: Framstegstro, kulturpessi-
mism och folkets hälsa.
(*Verksamhetsberättelse för Stiftelsen Konung
Oscar II:s Jubileumsfond 1/7 1996 – 30/6 1997*)

Kära brevvän!

En bok om och med brev.
(Red. Eva Dahlström)
Stockholm 1998.

Nordisk Familjebok, 3. uppl,

Stockholm 1923–1937.

Puranen, Bi & Zetterholm, Tore

Förälskad i livet: en bok om
tuberkulosens historia.
Höganäs 1987.

Westergren, A,

Lungtuberkulos,
Nordisk Familjebok, 3. uppl,
Stockholm 1930.